

Варналій Захарій Степанович

*доктор економічних наук, професор
професор кафедри фінансів*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Варналий Захарий Степанович

*доктор экономических наук, профессор
профессор кафедры финансов*

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Varnalii Zakharii

Doctor of Economics, Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Нікитенко Дмитро Валерійович

*кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри економічної теорії*

Національний університет водного господарства та природокористування

Никитенко Дмитрий Валерьевич

*кандидат экономических наук, доцент
докторант кафедры экономической теории*

Национальный университет водного хозяйства и природопользования

Nikytenko Dmytro

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

National University of Water and Environmental Engineering

DOI: 10.25313/2520-2294-2018-6-3956

ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НА НАНОРІВНІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

ДЕТЕРМИНАНТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НА НАНОУРОВНЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

DETERMINANTS OF INVESTMENT SECURITY ENSURING ON THE NANOLEVEL OF THE NATIONAL ECONOMY

Анотація. У статті досліджено детермінанти забезпечення інвестиційної безпеки держави через нанорівень національної економіки – індивідуальних інвесторів. Суб'єктами нанорівня є індивідуальні економічні агенти (домогосподарства), доходи яких достатні для здійснення заощадження/інвестування різного рівня складності. Визначено, що на рівень інвестиційної безпеки на нанорівні впливає дві групи чинників: внутрішні чинники розвитку здібностей до інвестиційної та квазіінвестиційної діяльності через поведінкові мотиви інвестора та зовнішні чинники, які проявляються через характер інституційного середовища, що регулює відносини власності. В статті з позиції нанорівня інвестиційний потенціал характеризується з точки зору його широти та глибини. Кількість суб'єктів у певних вікових межах та з певними якісними характеристиками, які формують джерело інвестиційних ресурсів через свідоме залучення себе у процес заощадження становлять широту інвестиційного потенціалу. Під глибиною інвестиційного потенціалу на нанорівні розуміється величина та складність форм заощадження/інвестування індивідуальними економічними агентами. На широту інвестиційного потенціалу на нанорівні впливають кількісний та якісний чинники. До кількісного чинника відносять кількість суб'єктів в межах певного віку, доходи яких достатні для здійснення заощаджень/інвестування, а до якісного

чинника – рівень їх фінансової грамотності. Запропонована схематична модель широти інвестиційного потенціалу та проаналізована динаміка показників, що характеризують рівень охоплення домогосподарств процесом заощадження. До основних ознак, які впливають на зростання можливостей здійснення заощадження, відносять: величина доходу, розмір домогосподарства, місце проживання, кількість дітей, осіб працездатного віку, працюючих, тощо. Виявлення чинників, які впливають на формування поведінки індивідуального інвестора, дозволить сформулювати заходи щодо підсилення позитивних характеристик індивідуальних економічних агентів.

Ключові слова: ощадливість, заощадження, інвестиції, інвестиційна безпека, інвестиційний потенціал.

Аннотація. В статті досліджені детермінанти забезпечення інвестиційної безпеки через нанорівень національної економіки – індивідуальних інвесторів. Суб'єктами нанорівня є індивідуальні економічні агенти (домогосподарства), доходи яких достаточні для здійснення сбереження/інвестування різного рівня складності. Визначено, що на рівень інвестиційної безпеки на нанорівні впливають дві групи факторів: внутрішні фактори розвитку способностей к інвестиційній та квазіінвестиційній діяльності через поведінкові мотиви інвестора та зовнішні фактори, які проявляються через характер інституціональної середовища, яка регулює стосунки власності. В статті з позиції нанорівня інвестиційний потенціал характеризується з точки зору широти та глибини. Кількість суб'єктів в певних вікових межах та з певними якісними характеристиками, які формують джерело інвестиційних ресурсів, через свідоме їх участь в процесі сбереження складають широту інвестиційного потенціалу. Під глибиною інвестиційного потенціалу на нанорівні розуміється величина та складність форм сбереження/інвестування індивідуальними економічними агентами. На широту інвестиційного потенціалу на нанорівні впливають кількісний та якісний фактори. До кількісного фактору відносять кількість суб'єктів в межах певного віку, доходи яких достаточні для здійснення сбережень/інвестування, а до якісного фактору – рівень їх фінансової грамотності. Представлено схематичну модель широти інвестиційного потенціалу та проаналізовано динаміку показників, які характеризують рівень охоплення домогосподарств процесом сбереження. До основних ознак, які впливають на зростання можливостей здійснення сбереження, відносять: величина доходу, розмір домогосподарства, місце проживання, кількість дітей, осіб працездатного віку, працюючих та подібне. Виявлення факторів, які впливають на формування поведінки індивідуального інвестора, дозволить сформувати заходи по посиленню позитивних характеристик індивідуальних економічних агентів.

Ключевые слова: бережливость, сбережения, инвестиции, инвестиционная безопасность, инвестиционный потенциал.

Summary. The article examines investment security determinants through nanolevel of the national economy – individual investors. The nanolevel's subjects are individual economic agents (households) whose income is sufficient for saving / investing at different levels of complexity. It is defined that two group of factors are influencing the status of nanolevel investment security: internal factors for investors' capabilities development through behavioral motives towards investment and quasi-investment activities, and external factors that occurs due to institutional regulations within property rights relations. Article characterizes nanolevel investment potential from widths and depth perspective. Widths of investment potential is the number of subjects in specific age limits and certain qualitative characteristics that form the source of investment resources through conscious attraction itself in the process of savings. However, depth of investment potential at the nanolevel is understood as amount and complexity of the savings / investing forms by individual economic agents. Quantitative and qualitative factors influence the widths of investment potential at nanolevel. Quantitative factors include the number of subjects within a certain age, income which is sufficient for savings / investment, and the quality factor – level of financial literacy. A schematic model of investment potential widths is proposed and the dynamics of indicators that characterize level of coverage of households by the savings process is analyzed. The main features that influence the growth possibilities of savings includes: amount of the income, household size, location, number of children, people at working age, employment, etc. Identifying the factors that influence the formation of the behavior of individual investors, will create measures to reinforce the positive characteristics of individual economic agents.

Key words: thrift, savings, investments, investment security, investment potential.

Постановка проблеми. Економічна система як органічна частина соціальної системи в цілому існує не сама по собі і не заради досягнення деяких абстрактних цілей. Вона починається з людини, яка діє з метою задоволення власних потреб, і повинна прагнути до створення такого економіч-

ного порядку, в якому максимальній кількості індивідів було б комфортно жити. Саме на нанорівні закладені перешкоди і стимули економічного розвитку. Аналогічний зв'язок відбувається і з іншими економічними явищами і категоріями, які мають ієрархічну ознаку.

Аналіз останніх досліджень. Окремим питанням інвестиційної безпеки як складової економічної безпеки держави присвячена велика кількість наукових досліджень. Зокрема, досить великий спектр питань знайшли своє висвітлення в працях українських та зарубіжних авторів О. Барановського [1], В. Кириленка [2], С. Мошенського [3], А. Сухорукова [4], С. Онищенко [5] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри існування великої кількості напрацювань у дослідженні інвестиційної безпеки на макро-, мезо- та мікрорівнях, до цього часу спостерігається брак досліджень інвестиційної безпеки з позиції нанорівня національної економіки та безпосередньо проблеми її забезпечення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження детермінантів інвестиційної безпеки на нанорівні національної економіки. Здійснити аналіз інвестиційного потенціалу з позиції нанорівня та запропонувати в науковий оборот поняття широти та глибини інвестиційного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи інвестиційну безпеку держави загалом варто відмітити, що це не тільки та не стільки певна величина і сфера спрямування інвестицій [2], необхідних для розширеного відтворення народного господарства [1; 4]. Це передусім, як зазначалось в попередніх роботах [6], умови інституціонального середовища, за яких прийняття рішень щодо інвестування економічними акторами, способи на механізми акумулювання та спрямування інвестицій сформовані таким чином, аби ці інвестиції реалізовувались в більшій мірі новаторами по суті та в меншій мірі рутинерами [7, с. 36], а об'єктивне існування опортуністів та хижаків мало епізодичний характер.

На нашу думку, на рівень інвестиційної безпеки на нанорівні впливає дві групи чинників: внутрішні чинники розвитку здібностей до інвестиційної та квазіінвестиційної діяльності через поведінкові мотиви інвестора та зовнішні чинники, які проявляються через характер інституційного середовища, що регулює відносини власності.

В рамках цієї роботи ми зупинимось на внутрішніх чинниках. На жаль, аналітично їх дослідити дуже важко, проте з деякими припущеннями емпіричним шляхом можна змоделювати портрет індивідуального інвестора. Це дасть змогу нам виявити чинники, які впливають на формування поведінки індивідуального інвестора, та на основі яких сформулювати заходи щодо підсилення позитивних характеристик.

Отже, за умови наявних можливостей, перед індивідуальним економічним агентом існує свобода вибору: бути індивідуальним інвестором [3]

паралельно з основним видом зайнятості або бути суб'єктом підприємницької діяльності, тим самим здійснивши перехід з нанорівня на мікрорівень інвестиційного процесу. Активність інвестиційного процесу залежить від інвестиційного потенціалу, величина якого нерівномірно розподілена в часі та територіально. Саме тому ми маємо значну диференціацію регіонів за рівнем розвитку, на який впливає величина інвестиційного потенціалу.

Інвестиційний потенціал з позиції нанорівня ми пропонуємо охарактеризувати через його широту та глибину. Під широтою інвестиційного потенціалу на нанорівні ми розуміємо кількість суб'єктів у певних вікових межах та з певними якісними характеристиками, які формують джерело інвестиційних ресурсів через свідоме залучення себе у процес заощадження. Під глибиною інвестиційного потенціалу на нанорівні ми розуміємо величину та складність форм заощадження/інвестування. Так, загалом процес інвестування на нанорівні проходить декілька стадій: процес ощадливості, процес заощадження і, власне, перехід в процес інвестування, трансформуючи тим самим економічного суб'єкта у індивідуального інвестора.

На широту інвестиційного потенціалу на нанорівні впливають кількісний (кількість суб'єктів в межах певного віку) та якісний (рівень фінансової обізнаності, грамотності, освіти) чинники:

Віковий чинник. Згідно теорії життєвого циклу споживання і заощадження Ф. Модільяні, стратегії заощадження у значній мірі визначаються стадією життєвого циклу. У молодих роках та в період після трудового віку зазвичай здійснюються витрати або за рахунок кредитів (молоді роки), або/та за рахунок здійснених заощаджень у минулому (старші люди). Тому вік, за якого потенційно можна розпочати здійснення заощаджень на рівні свідомого вибору, можна визначити 23–27 років. Максимальною віковою межею може бути межа непрацевдатності — 75 років, коли доходи у вигляді зарплати зникають, а на їх місце приходять державні трансферти та повернені заощадження, тобто відбувається процес деінвестування (дезаощадження). Проте для кожної країни верхня межа може бути різною. Це залежить від таких показників як очікувана тривалість життя, стан ринку праці, тип пенсійної системи тощо. З огляду на сучасні реалії в Україні, ми можемо припустити, що верхня вікова межа активного здійснення заощаджень складатиме 60–65 років, тобто до актуального пенсійного віку. Отже, чим раніше за віком розпочнеться свідоме заощадження та чим пізніше здійснюватиметься деінвестування, тим більшою буде величина інвестиційних ресурсів в країні та рівень її інвестиційної безпеки.

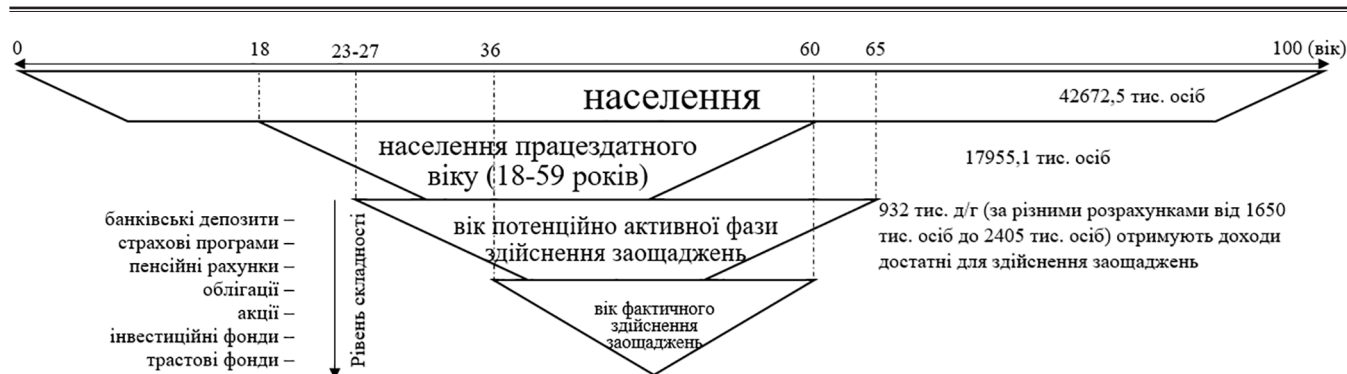

Рис. 1. Модель широти інвестиційного потенціалу на нанорівні
Джерело: власна авторська розробка

Таким чином, схематично модель широти інвестиційного потенціалу на прикладі даних 2016 року [8] можна представити у вигляді перевернутої піраміди, де верхня основа — це все населення будь якого віку (рис. 1), а нижня частина — віковий діапазон фактичного здійснення заощаджень населенням.

Так, за результатами вибіркового опитування домогосподарств, проведеного Державною службою статистики України, та екстраполяції даних вибірки на всі домогосподарства (далі — д/г), наприклад, за результатами 2016 року лише 6,2 % д/г з 15033,4 тис. оцінили свої доходи на такому рівні, що дозволяють здійснювати заощадження, тобто 932 тис. д/г (таблиця 1).

У порівнянні з 2009 роком (таблиця 2) кількість таких д/г скоротилась приблизно у 2 рази не тільки абсолютно (з 1897,74 у 2009 р. до 932 тис. у 2016 р.) але і відносно (з 11,1 % у 2009 р. до 6,2 % у 2016 р.). Загалом, за результатами опитування серед д/г більші можливості для здійснення заощаджень мають ті д/г, які:

- проживають у міських поселеннях (606,6 тис. д/г, в т.ч. у великих містах — 395 тис. д/г);

- складаються з максимум трьох осіб (1 особа — 106 тис. д/г (в т.ч. особи старше працездатного віку — 52 тис. д/г), 2 особи — 384 тис. д/г, 3 особи — 259 тис. д/г, в т.ч. молоді сім'ї — 202 тис. д/г).
- чим більше дітей в д/г, тим менша здатність до здійснення заощадження (д/г з 1 дитиною — 231 тис. д/г проти 330 д/г, в яких 5 і більше дітей);
- чим більше осіб працездатного віку в д/г, тим більша здатність до здійснення заощадження (254 тис. д/г, які складаються з двох і більше осіб проти 104 тис. д/г, які складаються з двох і більше осіб непрацездатного віку);
- чим більше працюючих осіб в д/г, тим більша здатність до здійснення заощадження (304 тис. д/г з однією працюючою особою та 375 тис. д/г — з двома);
- гендерна ознака: д/г, яке очолює жінка віком 18–29 років в більшій мірі здатне до здійснення заощадження, ніж д/г, яке очолює чоловік відповідного віку (49 тис. д/г проти 23 тис. д/г);
- чим більший рівень доходів на одного члена д/г, тим більше д/г готові здійснювати заощадження.

Таблиця 1

Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів та самоідентифікацією як середнього класу (2016 р.)

		Всього	У тому числі з кількістю осіб				
			1	2	3	4	≥ 5
Кількість домогосподарств (тис.)		15033,4	2956,0	4855,6	4043,3	2185,2	993,3
Було достатньо доходу і робили заощадження	%	6,2	3,6	7,9	6,4	6,6	4,3
	тис.	932,07*	106,42	383,59	258,77	144,22	42,71
Відносять себе до представників середнього класу	%	0,5	0,4	0,5	0,4	1,2	0,5
	тис.	75,17*	11,82	24,28	16,17	26,22	4,97

* Дані всього можуть не співпадати арифметично з сумою складових через особливості розрахунку та заокруглення.

Джерело: розраховано авторами за [5]

Таблиця 2

Розподіл домогосподарств за здатністю заощаджувати та самоідентифікацією як середнього класу

Показники	Всі домогосподарства							
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кількість д/г, тис.	17096,8	17050,3	17022,7	16984,1	16090,4	14455,5	15073,7	15033,4
Середній розмір д/г (осіб)	2,6	2,59	2,59	2,58	2,58	2,58	2,59	2,58
Питома вага (та розподіл у 2016 р.) д/г за самооцінкою рівня їх доходів, достатнього для здійснення заощадження, (% / тис. д/г)	11,1 %	11,6 %	10,1 %	10,5 %	10,7 %	8 %	6,2 %	6,2 %
	1897,74	1977,83	1719,29	1783,33	1721,67	1156,44	934,57	932,07
Витрати на купівлю нерухомості (в середньому за місяць, грн./1 д/г)	9,73	16,85	22,4	6,02	30,05	1,2	9,96	14,63
Витрати на купівлю акцій, сертифікатів, валюти, вклади до банків (в середньому за місяць, грн./1 д/г)	85,55	94,57	101,67	104,31	115,1	110,85	102,03	117,39
Індекс Джині	0,277	0,270	0,263	0,248	0,251	0,240	0,243	0,244
Розподіл д/г, які за оцінкою матеріального добробуту відносять себе до: – заможних, (% / тис. д/г)	0,1 %	0,1 %	-	-	-	-	-	-
	17,09	17,05						
– середнього класу, (% / тис. д/г)	2 %	1,5 %	0,8 %	0,5 %	0,8 %	0,8 %	0,7 %	0,5 %
	341,94	255,75	136,18	84,92	128,72	115,64	105,52	75,17
Питома вага д/г, які ідентифікують себе як середній клас до загальної чисельності д/г, доходи яких дозволяють здійснювати заощадження, %	18,02 %	12,93 %	7,92 %	4,76 %	7,48 %	10,00 %	11,29 %	8,06 %

Джерело: авторські розрахунки на основі статистичних збірників за 2009–2016 роки [8; 9]

Якщо всі д/г розділити за децильними групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, то з переходом з однієї децильної групи в іншу збільшується питома вага д/г, доходи яких дозволяють заощаджувати.

Щодо якості інвестиційного потенціалу на наторівні, то як видно з таблиці 2, серед 932 тис. д/г, доходи яких дозволяють заощаджувати, лише 75 тис. д/г або 8,1 % самоідентифікують себе за оцінкою матеріального добробуту як представники середнього класу. З огляду на те, що представникам середнього класу за матеріальною ознакою притаманна ознака фінансової грамотності у виборі та використанні інвестиційних інструментів [10], така питома вага говорить про глибину інвестиційного потенціалу, адже не тільки величина доходу, але й вміння їм ефективно розпоряджатись в міжчасовому інтервалі забезпечує зростання добробуту. Це свідчить про те, що саме така категорія індивідуальних економічних агентів (представники середнього класу) потенційно може бути індивідуальними інвесторами, які користуються в тому числі інвестиційними фінансовими інструментами, а не тільки інструментами заощадження.

Фінансова грамотність. Крім загальних макроекономічних детермінантів, які впливають на вели-

чину заощадження, на вік початку та завершення їх здійснення впливає рівень фінансової обізнаності або фінансової грамотності. Так, в США Федеральний резерв щороку здійснює дослідження змін у сімейних доходах, чистій вартості багатства, балансі активів та пасивів, використанні кредиту та інших фінансових результатах. З 2016 року в огляді сімейних фінансів коло питань домогосподарств щодо їх доходів було розширено групами питань, що вважаються ключовими детермінантами економічної безпеки на рівні домогосподарства: фінансова грамотність, реакція сімей на гіпотетичний дефіцит доходів та рівень освіти батьків.

Фінансова грамотність та фінансові знання інтерв'юєрів дають змогу зрозуміти наскільки свідомо приймаються фінансові рішення та наскільки вони освічені у загальних економічних питаннях. Серед чотирьох питань, що пропонувались для інтерв'ю, першим було питання про суб'єктивне сприйняття власної фінансової грамотності, а три інших стосувались фундаментальних основ економіки та фінансів. Результати опитування були суперечливі: ті, хто високо оцінював свою фінансову обізнаність могли давати менше правильних відповідей на інші питання, ніж ті, хто суб'єктивно себе недооцінював [11].

Розуміння того як домогосподарство відреагує на гіпотетичний дефіцит доходів дасть можливість

зрозуміти поведінку щодо подальших витрат та запозичення. Так, серед варіантів реакції на гіпотетичний дефіцит доходів за рейтингом від найбільш уживаних методів респонденти виділили в наступній послідовності: 58 % респондентів виступили за використання заощаджень (вилучення інвестицій), 21 % респондентів — за запозичення та близько по 10 % респондентів — відповідно за відстрочення оплати (за рахунок кредитних карток) та урізання видатків [12]. З точки зору макроекономіки, така модель поведінки на мікрорівні є абсолютно адекватна, адже якби за умови скорочення доходів домогосподарства вирішили в першу чергу скорочувати споживання, то в майбутньому через дію мультиплікативного ефекту та ланцюгової реакції подій: скорочення споживання — скорочення виробництва — скорочення доходу — скорочення споживання, — це призвело б до ще більшого скорочення доходів на рівні домогосподарства (нано-, мікрорівень). Такий випадок в макроекономіці називають «парадоксом ощадливості» [13, с. 222].

Рівень освіти, отриманий батьками (головою родини), є одним із показників соціально-економічного статусу, який можна використовувати для вивчення економічної мобільності поколінь та збереження ресурсів між поколіннями. За результатами дослідження, проведеного в США, підтверджується гіпотеза про те, що чим вищий рівень освіти батьків, тим більш високі доходи та рівень багатства домогосподарства.

Щодо ситуації в Україні, то питання фінансової грамотності населення також стоїть досить гостро. Відсутність останньої сприяє появі опортуністичної поведінки з боку фінансових інституцій та реалізації схем перерозподілу багатства на користь шахраїв в короткостроковому періоді та катастрофічного зниження рівня довіри до фінансового, в т.ч. небанківського сектору в довгостроковій перспективі. Наслідками цього може бути збереження грошових коштів, які потенційно є інвестиційним потенціалом, за межами банківської системи; відсутність розвитку

альтернативного банківському фінансового сектору, який міг би залучати «довгі» гроші та тим самим знижував ціну грошей на грошовому ринку та сприяв появі нових та зростанню існуючих інвестиційних проектів. Фінансова грамотність є основним механізмом ліквідації асиметрії інформації на фінансовому ринку та зниження трансакційних витрат внаслідок прийняття рішень фінансового характеру в умовах множини вибору не інституціональними інвесторами. Чим менший рівень фінансової обізнаності, тим менша кількість індивідуальних суб'єктів фондового ринку; тим більша кількість суб'єктів буде обирати фінансові компанії з більшими затратами; тим надзвичайно мало суб'єктів будуть мати фінансовий план на пенсійний період. Свідченням фінансової грамотності також є переважаюча поведінка економічних агентів стосовно питань кредитування: іпотечного та, особливо, споживчого, а також перекредитування у випадках, коли процентні ставки знижуються.

Висновки. Отже, окрім загальних макроекономічних передумов [5], які сприятимуть зростанню доходу та, як наслідок, заощаджень, найважливішим чинником зростання інвестиційної безпеки на нано-рівні національної економіки ми вважаємо рівень та охоплення фінансової грамотності населення, розширюючи тим самим її вікові межі. Її зростання може не тільки розширити коло учасників інвестиційного процесу в якості продуцентів інвестиційного ресурсу, але і підвищити якісну складову в частині використання складних інвестиційних інструментів, тим самим сприяючи розвитку відповідної інфраструктури та національної економіки загалом. Обізнаність в альтернативних банківському депозиту фінансових інструментах сприятиме розвитку фондового та фінансового ринків — основних елементів ринкової інфраструктури сучасної економічної системи. Як наслідок, це призведе до бурхливого розвитку сектору інституціональних інвесторів, зростання потоків залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій і зміцнення інвестиційної безпеки.

Література

1. Барановський О. І. Філософія безпеки: монографія: у 2 т. / О. І. Барановський. — К.: УБС НБУ, 2014. — Т. 1: Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. — 831 с.
2. Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки: монографія / В. І. Кириленко. — К.: КНЕУ, 2005. — 232 с.
3. Мошенський С. З. Фондовий ринок та інституційне інвестування в Україні: вплив на інвестиційну безпеку держави: монографія / С. З. Мошенський. — Житомир: ЖДТУ, 2008. — 432 с.
4. Сухоруков А. І. Проблеми інноваційної безпеки України / А. І. Сухоруков // Економіка і прогнозування. — 2011. — № 2. — С. 63–81.
5. Varnaliy, Z. Threat prevention mechanisms of Ukraine's economic security / Varnaliy, Z., Onishchenko, S., & Masliy, A. // Economic Annals-XXI (2016), 159(5–6), 20–24. DOI: <http://dx.doi.org/10.21003/ea.V159-04>.

6. Нікітенко Д. В. Проблеми визначення сутності інвестиційної безпеки / Д. В. Нікітенко // Приазовський економічний вісник. — 2017. — № 2 (02) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pev.kpu.zp.ua/vypusk-2-02>.
7. Ольсевич Ю. Экономическая теория и природа человека: становится ли тайное явным? / Вопросы экономики. — 2007. — № 12. — С. 27–42.
8. Статистичний збірник. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств, проведеного у 2011...2017 рр.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Статистичний збірник. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2009...2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Нікітенко Д. В. Вплив розвитку малого підприємництва на становлення та розвиток середнього класу в Україні / Актуальні проблеми економіки. — 2003. — № 10. — С. 119–127.
11. Lusardi, Annamaria & Mitchell, Olivia S. Financial literacy and retirement planning in the United States. Working Paper 17108. National Bureau of Economic Research. Retrieved from: <http://www.nber.org/papers/w17108>
12. Changes in U.S. Family Finances from 2013 to 2016: Evidence from the Survey of Consumer Finances. Federal Reserve Bulletin. 2017. Vol. 103 No. 3. Retrieved from: <https://www.federalreserve.gov/publications/files/scf17.pdf> (31.05.2018).
13. Гронтковська Г. Е., Косік А. Ф. Макроекономіка: навч. посіб. — К.: ЦУЛ, 2010. — 672 с.

References

1. Baranovskyi, O. (2014). *Filosofiya bezpeky* [Philosophy of safety]. K.: UBS NBU [in Ukrainian].
2. Kyrylenko, V. (2005). *Investytsiyna skladova ekonomichnoyi bezpeky* [Investment component of economic security]. K.: KNEU [in Ukrainian].
3. Moshenskyi, S. (2008). *Fondovyy rynek ta instytutysyne investuvannya v Ukrayini: vplyv na investytsiynu bezpeku derzhavy* [The stock market and institutional investment in Ukraine: the impact on the state's investment security]. Zhytomyr: ZhDTU [in Ukrainian].
4. Sukhorukov, A. (2011). *Problemy innovatsiynoyi bezpeky Ukrayiny* [Problems of Innovation Security of Ukraine]. *Ekonomika i prohnozuvannya — Economy and forecasting*, 2, 63–81 [in Ukrainian].
5. Varnaliy, Z. Onishchenko, S., & Masliy, A. (2016). Threat prevention mechanisms of Ukraine's economic security. *Economic Annals-XXI*, 159 (5–6), 20–24. DOI: <http://dx.doi.org/10.21003/ea.V159-04>. [in Ukrainian].
6. Nikytenko, D. (2017). *Problemy vyznachennya sutnosti investytsiynoyi bezpeky* [Problems of determining the essence of investment security] *Pryazovs'kyy ekonomichnyy visnyk — Priazovsky Economic Bulletin*, 2 (02). — Retrieved from: <http://pev.kpu.zp.ua/vypusk-2-02>. [in Ukrainian].
7. Olsevich Yu. (2007). *Ekonomycheskaya teoriya y pryroda cheloveka: stanovyts'ya ly taynoe yavnym?* [The Economic Theory and Nature of Man: Does the Secret Become Explicit?] *Voprosy ekonomyyky — Questions of the economy*, 12. — 27–42. [in Russian].
8. *Statystychnyy zbirnyk. Samoosinka domohospodarstvamy Ukrayiny rivnya svoyikh dokhodiv (za danymy vybirkovoho opytuvannya domohospodarstv, provedenoho u 2011...2017 rr.)* [Statistical collection. Self-assessment by households of Ukraine of their income level (according to a sample household survey conducted in 2011 ... 2017)]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
9. *Statystychnyy zbirnyk. Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrayiny u 2009...2017 rotsi (za danymy vybirkovoho obstezhennya umov zhyttya domohospodarstv Ukrayiny)* [Statistical collection. Costs and resources of households of Ukraine in 2009 ... 2017 (according to the sample survey of living conditions of households in Ukraine)]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
10. Nikytenko D. (2003). *Vplyv rozvytku maloho pidpryyemnytstvo na stanovlennya ta rozvytok seredn'oho klasu v Ukrayini* [The Impact of Small Business Development on the Formation and Development of the Middle Class in Ukraine]. *Aktual'ni problemy ekonomiky — Current Problems of the Economy*, 10, 119–127 [in Ukrainian].
11. Lusard, Annamaria & Mitchell, Olivia S. Financial literacy and retirement planning in the United States. Working Paper 17108. National Bureau of Economic Research. Retrieved from: <http://www.nber.org/papers/w17108>
12. Changes in U.S. Family Finances from 2013 to 2016: Evidence from the Survey of Consumer Finances. Federal Reserve Bulletin. 2017. Vol. 103 No. 3. Retrieved from: <https://www.federalreserve.gov/publications/files/scf17.pdf> (05/31/2018).
13. Hrontkovska, G. & Kosik A. (2010). *Макроекономіка* [Macroeconomics]. K.: CUL [in Ukrainian].